МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

УМАНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ПАВЛА ТИЧИНИ

НАВЧАЛЬНО-НАУКОВА ЛАБОРАТОРІЯ «ЕКОЛОГІЯ І ОСВІТА»

СОВГІРА С.В., ГОНЧАРЕНКО Г.Є., ГРАБОВСЬКА С.Л., ПОДЗЕРЕЙ Р.В.

КВАЗІПРИРОДНІ ЛАНДШАФТИ ЦЕНТРАЛЬНОГО ПОБУЖЖЯ

Монографія

2011

Рецензенти:

І.А. Акімов – доктор біологічних наук, професор, директор Інституту зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України, член-кореспондент НАНУ, заслужений діяч науки і техніки України.

В.М. Бровдій – доктор біологічних наук, професор, завідувач кафедри зоології НПУ імені М.П. Драгоманова, академік Української екологічної академії наук та Академії наук Вищої школи, заслужений діяч науки і техніки України.

Г.І. Денисик – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри фізичної географії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Рекомендовано до друку Вченою радою
Уманського державного педагогічного університету
імені Павла Тичини
Протокол №4 від 18 жовтня 2010 р.

Квазіприродні ландшафти Центрального Побужжя : Монографія / С.В. Совгіра, Г.Є. Гончаренко, С.Л. Грабовська, Р.В. Подзерей. – К. : Науковий світ, 2011. -

У монографії узагальнені результати роботи колективу навчально-наукової лабораторії «Екологія і освіта», які були зібрані під час експедиційних досліджень з 1992 по 2010 рр.

Розкрито поняття, сутність та структуру квазіприродних ландшафтів. Здійснено їх екосистемну класифікацію. Розкрито методологічні принципи та методичні підходи до визначення квазіприродних ландшафтів.

Вивчено біологічне й ландшафтне різноманіття квазіприродних ландшафтів Центрального Побужжя, встановлено причини їх трансформації. Науково обґрунтовано проектування природно-озаповідних територій на основі квазіприродних ландшафтів.

Монографія проілюстрована рисунками, картами та фотографіями, які відображають результати експедиційних досліджень.

Рекомендовано для вчителів загальноосвітніх шкіл, студентів та викладачів природничих факультетів вищих навчальних закладів.

ЗМІСТ

ВСТУП
Розділ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ КВАЗІПРИРОДНИХ ЛАНДШАФТІВ
1.1. Квазіприродні ландшафти як елемент екомережі
1.2. Структура квазіприродних ландшафтів
1.3. Екосистемна класифікація квазіприродних ландшафтів
1.4. Методологічні принципи та методичні підходи до визначення квазіприродних ландшафтів
РОЗДІЛ 2. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИКА ПРОВЕДЕННЯ ДОСЛІДЖЕНЬ
2.1. Фізико-географічна характеристика району дослідження
2.2. Методика проведення досліджень
Розділ 3. ПРИКЛАДНІ ДОСЛІДЖЕННЯ КВАЗІПРИРОДНИХ ЛАНДШАФТІВ ЦЕНТРАЛЬНОГО ПОБУЖЖЯ
3.1. Місце та результати проведення досліджень
3.1.1. Урочища Калинівського, Вінницького, Тульчинського районів Вінницької області
3.1.2. Урочища Піщанського району Вінницької області
3.1.3. Дашівське лісомисливське господарство
3.1.4. Туристичне мисливсько–рибальське господарство «Вепр»
3.1.5. Урочище «Степашська Березина» Вінницької області
3.1.6. Коростовецький заказник
3.1.7. Синицький парк-пам’ятка садово-паркового мистецтва
3.1.8. «Бузький Гард»
3.1.9. Напівантропогенні ландшафти басейну річки Кодима
3.2. Чинники трансформації квазіприродних ландшафтів
3.3. Проектування природно-заповідних територій
ВИСНОВКИ
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ВСТУП

Динамічний розвиток та збалансоване функціонування агропромислового комплексу, створення в Україні стабільного ринку продовольства і сільськогосподарської сировини вимагають формування нового економічного механізму природоохоронної діяльності в сфері агропромислового комплексу та суміжних земель. Особливої актуальності проблеми раціонального природокористування набувають в умовах переходу господарювання до ринкових відносин, які характеризуються масовим розвитком усіх форм агропромислової діяльності, зростаючими потребами в природних ресурсах та необхідністю задоволення ними повною мірою і водночас вимагають еколого-соціального захисту населення і середовища його життєдіяльності.

Актуальним завданням нинішнього етапу використання природних ресурсів у сільському господарстві є пошук та обґрунтування нових підходів до вирішення названих проблем, який би забезпечив встановлення більш тісного зв'язку між природними показниками території та еколого-економічними показниками наслідків аграрної діяльності.

У сучасній географічній, економічній, екологічній, природоохоронній, сільськогосподарській науковій літературі існує значний доробок теоретичного обґрунтування та практичного вирішення проблем раціонального природокористування в процесі агропромислового виробництва. Це роботи вчених І. Гоголєва, С. Позняка, П. Шищенка, М. Гродзинського, Ф. Заставного, А. Ісаченка, Ф. Мількова, О. Маринича, В. Пащенка, Г. Швебса, А. Оліферова.

В багатьох роботах економістів та географів розглядається переважно механізм природокористування, його організаційно-економічна й управлінська діяльність. Визначаються і оцінюються особливості, структура та ефективність функціонування системи організації і управління природокористуванням на всіх організаційно-господарських ієрархічних

рівнях. Відповідно до цього обґрунтовується економічний механізм, особливо економічні важелі оптимізації природокористування шляхом вирішення екологічних проблем (податки, санкції, штрафи, скорочення пільг, інші економіко-правові заходи). Безумовно, це надзвичайно важливий напрям вирішення природоохоронних проблем, але він не в повній мірі дозволяє проникнути в природно-екологічні закономірності або ж особливості тих чи інших еколого-агрогосподарських процесів. Це, в свою чергу, не дозволяє реалізувати найбільш економічні рекомендації збереження та відтворення навколишнього середовища.

В останні десятиріччя досить активно проводяться дослідження екологічних, а також соціально-екологічних проблем природокористування природних комплексів. В найбільш загальному вигляді вони присвячені аналізу впливів екологічних наслідків природокористування (у даному випадку аграрного) на здоров'я та умови життєдіяльності населення в цілому. Враховуючи надзвичайну важливість проблем екологічного стану довкілля і природокористування у суспільному розвитку, в Україні успішно розвивається природоохоронний напрям екологічних досліджень, головним чином, завдяки працям Г. Бачинського, М. Пістуна, В. Трегобчука.

На нашу думку, саме визначенням соціально-екологічної ефективності усіх напрямів та видів невиснажливого природокористування повинні завершуватися усі дослідження проблематики еколого-господарського розвитку та природокористування конкретного регіону.

Іншого боку проблеми природокористування стосуються відведення та захисту територій, які зазнали незначного впливу господарської діяльності людини під природно-заповідні об'єкти. Так, в Україні упродовж тривалого періоду успішно працює група науковців, яка представлена такими відомими вченими, як Т. Андрієнко, Р. Арап, М. Гродзинський, М. Клєстов, О. Онищенко, М. Прядко, В. Романенко, П. Шищенко, Ю. Шеляг-Сосонко.

Отже, напрям дослідження квазіприродних ландшафтів у науковій літературі ще мало вивчений.

Регіоном дослідження є Центральне Побужжя. Відповідно до розглянутих квазіприродних ландшафтів та можливості їх віднесення до природно-заповідного фонду, Центральним Побужжям ми вважаємо частину басейну Південного Бугу від місця впадіння р. Вовк в р. Південний Буг (м. Летичів Хмельницької обл.) до місця впадіння р. Мертвовід в р. Південний Буг (м. Вознесенськ Миколаївської обл.).

*Зв'язок роботи з науковими програмами, планами і темами***.** Напрям монографії пов'язаний з науково-практичною проблематикою і основними завданнями навчально-наукової лабораторії «Екологія і освіта» Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Дослідження проводилось у рамках наукової держбюджетної теми «Біолого-географічне дослідження квазіприродних ландшафтів Центральної частини України із включенням їх в складову екомережі України»**.**

Мета роботи: виявити та дослідити квазіприродні ландшафти, розробити методику та здійснити наукове обґрунтування створення природно-заповідних об'єктів на основі квазіприродних ландшафтів.

Завдання дослідження:

1. Розкрити поняття, сутність та структуру квазіприродних ландшафтів.
2. Здійсити їх екосистемну класифікацію.
3. Розкрити методологічні принципи та методичні підходи до визначення квазіприродних ландшафтів.
4. Здійснити моніторинг функціонування квазіприродних ландшафтів.
5. Дослідити біологічне й ландшафтне різноманіття квазіприродних ландшафтів Центрального Побужжя, встановити причини їх трансформації.
6. Науково обґрунтувати проектування природно-заповідних територій на основі квазіприродних ландшафтів.

Головною ідеєю дослідження є вивчення квазіприродних ландшафтів Центрального Побужжя та можливостей для віднесення їх до природно-заповідного фонду України.

Об'єктами дослідження є біологічне та ландшафтне різноманіття квазіприродних ландшафтів Центрального Побужжя.

Предметом дослідження є квазіприродні ландшафти Центрального Побужжя.

Методологічною основою роботи є сучасні уявлення екології, географії, біології про оптимізацію взаємодії людини і природи на основі відведення та захисту територій, які зазнали незначного впливу господарської діяльності людини під природно-заповідні об'єкти, які розробили вчені Т. Андрієнко, Г. Бачинський, Г. Денисик, М. Гродзинський, А. Ісаченко, Ф. Мільков, О. Маринич, О. Онищенко, В. Романенко, П. Шищенко, Ю. Шеляг-Сосонко.

Методологія дослідження включає теоретичні методи (аналіз, синтез, порівняння, моделювання і прогнозування) і практичні методи (експедиції, експерименти, взяття проб та проведення аналізів).

Наукова новизна одержаних результатів:

– розкрито сутність поняття, структуру квазіприродних ландшафтів та здійснено їх екосистемну класифікацію;

– розкрито методологічні принципи та методичні підходи до визначення квазіприродних ландшафтів;

– науково обґрунтовано проектування природно-заповідних територій на основі квазіприродних ландшафтів.

Практичне значення одержаних результатів. Дослідження дало змогу всебічно проаналізувати можливість створення природно-заповідних об'єктів на основі квазіприродних ландшафтів для розширення екомережі України. Завдяки цьому розроблені та впроваджені методичні рекомендації із збереження, відтворення й охорони ландшафтного і біологічного різноманіття та здійснено наукове обґрунтування природних об'єктів для заповідання.

Внесок колективу авторів. Зібрано, всебічно опрацьовано літературний, картографічний та польовий матеріал під час експедиційних досліджень квазіприродних ландшафтів Центрального Побужжя з 1992 р. по 2010 р.

Апробація результатів дослідження. Основні положення монографії, а також висновки та рекомендації, одержані в результаті наукового дослідження, пройшли апробацію на конференціях різного рівня, читаннях, з'їздах, симпозіумах, конгресах, багаточисельних публікаціях у науковій літературі.